

# **ЧИННИКИ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ В ЖИТОМИРСЬКІЙ ОБЛАСТІ**

<b>ЗМІСТ</b> .....	2
<b>ВСТУП</b> .....	3
<b>РОЗДІЛ I МІГРАЦІЯ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН</b> .....	6
1.1 Інтегративна суть соціології на сучасному етапі розвитку суспільства.....	6
1.2 Міграційні настрої населення жителів Романівського району .....	9
1.3 Вікова диференціація міграційного руху населення України.....	10
Висновок до розділу 1.....	13
<b>РОЗДІЛ II ПРИЧИНИ АКТИВНИХ МІГРАЦІЙНИХ НАСТРОЇВ НАСЕЛЕННЯ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ</b> .....	14
2.1 Міжнародний та національний аспект освітньої міграції.....	14
2.2 Економічний стан регіону як чинник трудової міграції .....	15
2.3 Сучасний економічний стан Романівського району.....	18
2.4 Соціально-психологічні аспекти міграційних процесів.....	20
2.5 Адаптація міжнародного досвіду для вирішення проблеми трудової міграції у Житомирській області.....	22
<b>ВИСНОВКИ</b> .....	22
<b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ</b> .....	28
<b>ДОДАТКИ</b> .....	33

## ВСТУП

В сучасному світі в умовах постійних соціальних змін, посилення процесів глобалізації та європеїзації явище трудової міграції набуло величезних масштабів і торкнулося з різним рівнем інтенсивності усіх сучасних суспільств, соціальних спільностей і груп. Трудова міграція, являє собою складний соціокультурний процес, який де термінується економічними і соціокультурними чинниками і, одночасно з цим, впливає на всі сторони суспільного життя [5]. Наразі, в контексті міграційних практик головною проблемою є те, що у більшості випадків український соціум виконує роль донора робочої сили для сусідніх держав та держав з найпривабливішими соціально-економічними умовами для роботи і життя. Щорічно кілька мільйонів людей виїжджають за кордон з метою заробітку, тим самим Україна втрачає значний інтелектуальний потенціал. Висококваліфіковані спеціалісти, на підготовку яких витрачалось чимало бюджетних коштів, згодні займатися за кордоном малокваліфікованою і непрестижною працею, тому що їхні заробітки у інших державах [15].

Основну роль у сучасному міжнародному русі населення грає трудова міграція. Масштаби її постійно ростуть, і в цей процес залучені практично всі країни. Міжкраїнова трудова міграція прийняла безпрецедентний характер, стає типовим явищем соціально - економічного життя сучасного світу [13]. Дані явища і зумовили **актуальність дослідження**.

Базові засади дослідження міграції як соціального явища викладені у працях закордонних науковців, зокрема, таких, як Р. Альба, Г. Беккер, Е. Берджес, М. Гордон, Т. Заславська, Ф. Знанецький, В. Зомбарт, В. Іонцев, М. Кастельс, Г. Лоурі, Р. Макензі, Д. Массей, Дж. Мінцер, Р. Мертон, В. Ні., Р. Парк, Е. Равенштейн, У. Томас, Т. Парсонс, О. Хандлін, Я. Щепанський, П. Штопка, Т. Шульц та ін. Зазначені вчені встановили сутність міграції, виявили чинники та причини, які його детермінують і виокремили взаємозалежність міграції та

соціальних особливостей існування суспільств. Вивченню міграції загалом та трудової міграції, зокрема, присвячено і праці українських науковців. Дослідження і комплексний аналіз характеристик трудових міграційних процесів здійснено у працях таких вчених, як: І. Майданік, Е. Лібанова, О. Позняк, О. Малиновська, Б. Юськів, О. Хомра, М. Ожеван, Т. Петрова, В. Нагорний, О. Примак, В. Чорна і т.д., які дослідили зовнішніх трудових мігрантів в історичному, соціоекономічному і соціоправовому аспектах, виокремили напрями трудової еміграції, умови праці та перебування за кордоном і визначили рушійні сили трудової міграції [19].

**Метою дослідження** є вивчення участі населення Житомирщини у міжнародних міграційних процесах.

Досягнення мети передбачає виконання таких **завдань**:

- уточнити сутнісні характеристики міграції та їх наслідки;
- розглянути специфічні прояви участі українського соціуму у міжнародних міграційних процесах і визначити динамічні особливості і тенденції зовнішніх трудових міграційних практик українців в умовах соціальних змін;
- з'ясувати економічні та соціальні причини трудових міграцій населення Романівського району;
- окреслити поняття «соціальні сироти-діти заробітчан»
- спрогнозувати ймовірні перспективи та наслідки трудових міграцій.

**Об'єкт дослідження** – міграція як соціальний феномен.

**Предмет дослідження** – причини міжнародних трудових міграційних процесів сучасного українського суспільства

**Методи дослідження**: аналіз наукової літератури, спостереження, аналіз документів, експертні оцінки, соціометрія, інтерв'ю.

**Наукова новизна.** Комплексне дослідження чинників міжнародних міграційних процесів населення Житомирської області в умовах глобальних та соціальних змін, на даний час, не достатньо вивчене науковцями. Багато даних потребують оновлення. Також поза увагою залишаються соціальні сироти

- діти заробітчан. На основі опрацьованих теоретичної інформації та соціологічних даних проаналізовано причини, тенденції, напрямки та динаміку трудових міграцій населення Житомирської області, зокрема Романівського району.

## РОЗДІЛ I МІГРАЦІЯ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН

### 1. Інтегративна суть соціології на сучасному етапі розвитку суспільства

У системі суспільних та гуманітарних наук соціологія займає особливе місце. Це пояснюється тим, що:

- 1) вона є наукою про суспільство, його явища та процеси;
- 2) вона містить у собі теорію суспільства або загальну соціологічну теорію, яка виступає як теорія та методологія всіх інших суспільних та гуманітарних наук;
- 3) всі суспільні науки, які вивчають різноманітні сторони життєдіяльності суспільства і людей, завжди містять у собі соціальний аспект, тобто закони і закономірності, які досліджуються в тій чи іншій сфері суспільного життя, реалізуються через діяльність людей;
- 4) техніка та методика вивчення людини та її діяльності, методи соціального виміру, розроблені соціологією, є необхідними і використовуються всіма іншими суспільними науками;
- 5) склалася ціла система досліджень, які проводяться на стику соціології та інших наук [33].

В широкому розумінні соціум є суспільство «тут і тепер», і чим більше соціумів, тим складніше між ними відносини. Будь-яка група, хоч як вона організована, виконує свої функції та переслідує якісь чіткі цілі. До суспільних наук відносяться історія, психологія тощо. Особливою рисою соціології серед інших суспільних наук полягає в тому, що вона вивчає суспільство під особливим кутом зору – крізь призму соціальних процесів та відносин, які становлять основний зміст соціальної реальності [41].

Соціологія – наука про становлення, розвиток та функціонування соціальних спільнот, процесів та відносин, а також про шляхи, форма та методи реалізації їх усіх. Дюркгейм називав предметом соціології соціальний факт, але категорія

«соціальний» у нього визначалась як «колективна». Макс Вебер вважав соціологію наукою про соціальну поведінку, яку вона прагне зрозуміти та тлумачити. Розвиток соціології стає нагальною потребою національного відродження України і, навпаки, процеси відродження і державотворення вимагають своєрідного соціологічного супроводу.

Щоб зрозуміти більш конкретно предмет соціології, необхідно розглянути взаємозв'язок соціології з іншими науками, що вивчають суспільство, соціальне становлення спільноти та індивіди [41].

Соціологія, як і багато інших наук, виділилась із філософії. Протягом довгого часу соціологічні знання накопичувалися в змісті філософії. І навіть після того, як соціологія в особах О.Конта і Е.Дюркгейма проголосила свою незалежність від філософії, як наука про суспільство, філософія продовжувала відігравати помітну роль в соціологічних дослідженнях. Соціологію «батьків-засновників» О.Конта, Г.Спенсера, Е. Дюркгейма, М.Вебера ще складно відокремити від соціальної філософії. Більше того, можна з впевненістю сказати, що в цілому ряді досліджень ключових проблем суспільного життя теоретична соціологія переплітається з соціальною філософією [43].

Соціальна філософія являє собою розділ філософії, що осмислює якісні своєрідності суспільства в його відмінності від природи. Вона аналізує проблеми сутності і цілі життя суспільства, його генезу, долю і перспективи, напрямки рушійних сил і його розвиток.

Самостійний розвиток соціології як раз і пов'язано з тим, що вона почала становлення при аналізі соціальних процесів кількісними методами з застосуванням складних математичних процедур, а саме теорії ймовірності, збір і аналіз емпіричних даних, встановлення статистичних закономірностей, випрацювання відповідних процедур емпіричного дослідження.

Існує найтісніший зв'язок соціології з історією. Об'єктом досліджень і історії і соціології є суспільство, особливості та тенденції його розвитку. Обидві науки відтворюють соціальну діяльність в єдності необхідного і випадкового. Але

якщо історія відтворює (описує і пояснює) соціальні явища і процеси, що мали місце в минулому, то соціологія — ті, що спостерігаються в даний час [32].

Активно взаємодіють між собою соціологія та соціальна психологія. Спільними проблемами їх досліджень є потреба та інтереси, соціальні настанови і ціннісні орієнтації, думки та настрої людини. Однак для кожної з них характерний специфічний підхід до аналізу цих явищ. Наприклад, при вивченні громадської думки соціолога цікавить передусім процес формування думки людей у певних групах, тоді як соціально-психологічні дослідження спрямовані насамперед на пізнання психологічних механізмів формування і виразу громадської думки.

Активно взаємодіють між собою соціологія та соціальна психологія. Спільними проблемами їх досліджень є потреба та інтереси, соціальні настанови і ціннісні орієнтації, думки та настрої людини. Однак для кожної з них характерний специфічний підхід до аналізу цих явищ. Наприклад, при вивченні громадської думки соціолога цікавить передусім процес формування думки людей у певних групах, тоді як соціально-психологічні дослідження спрямовані насамперед на пізнання психологічних механізмів формування і виразу громадської думки.

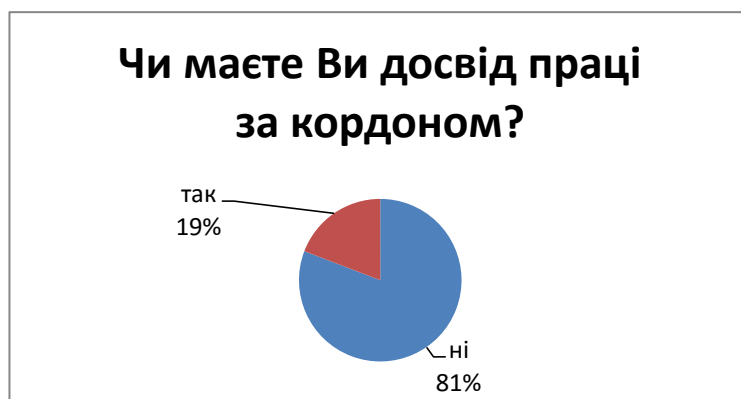
Соціологія не може успішно розвиватися, не спираючись на результати досліджень економічної теорії, політології, соціальної філософії, етнографії, етнології, культурології, тощо. Не випадково творці соціології були людьми з широкою гуманітарною і соціальною освітою, і не з-за чистої фантазії широко окреслювали межі соціологічних досліджень [32].



## 1.2 Міграційні настрої населення жителів Романівського району

Учнями Гордіївської ЗОШ вирішено провести соціологічне опитування щодо міграційних настроїв у нашому регіоні. У листопаді 219 року було опитано 96 жителів Романівського району та села Гордіївка. Опитувальник складався з 4 блоків: філософський, історичний, екологічний та економічний (Додаток 1). Учнів цікавили питання мотивації вибору професії, самореалізації, питання світогляду та економічної обізнаності населення. Екологічний аспект оминати не можливо, адже не лише економічна, а й екологічна ситуація є вагомим фактором руху населення.

Згідно результатів - 44% опитаних виявили бажання працювати або отримати роботу за кордоном. При цьому виражена суттєва різниця у вікових категоріях: серед молоді бажаючих отримати роботу за кордоном - 68%, серед осіб середнього віку – таких 52%, а серед найстарших – лише 20%. Дані нашого опитування практично збігається із всеукраїнським. Останнє дослідження Research & Branding Group показало, що найбільш сильні емігрантські настрої серед молоді: 55% українців до 30 років готові покинути країну[].



Опитування показало, що лише 19% респондентів мають досвід роботи за кордоном, але 44% - готові покинути Україну у пошуках роботи. Також, слід зазначити, що 82 % опитаних готові працювати на роботі, яка їх не подобається, за умови гарної оплати їх праці. Молодь у віці 18 - 25 років більше за інших хоче отримати роботу через бажання реалізації як спеціаліста та отримати досвід у міжнародних організаціях, найстарші учасники опитування – через кращий соціальний захист за кордоном. Цікавим фактом є те, що ті, хто ще не працював за кордоном, вважає що рівень заробітної плати значно вищий в іншій країні і це

є вирішальною причиною для міграції. Проте, ті хто мають досвід роботи за кордоном, цю причину не вважають ключовою. Для них важливіша соціальна захищеність та дотримання правових норм на державному рівні та кращі умови праці. Половина опитаних задоволені вибором професії, адже опирались у виборі на власні здібності.

Економічний стан країни оцінюють як критичний, більша половина – 64% - незадовільний. Найчастіше серед країн, в яких би хотіли працювати респонденти, що висловили бажання отримати роботу за кордоном, називали Німеччину (37%). У Польщі хотіли б працювати 26%, США – 22%, Канаді – 21%, Чехії – 16%, Італії – 15%, Великобританії – 14%, Франції або Швеції – по 12%. Також було проведено інтерв'ю із дітьми заробітчани, які тривалий час перебувають на заробітках за кордоном. Кожен опитаний підліток зазначив, що відсутність навіть одного з батьків, негативно відображаються на житті, побуті та успішності у шкільному житті.

### **1.3 Вікова диференціація міграційного руху населення України**

Дослідження міграційного руху є дуже важливим аспектом, адже впливає на усі сфери життя країни: економічну, демографічну та економічну. Міграція забезпечує реальні вигоди для країн і регіонів, які приймають робочу силу, але негативно впливає на країни і регіони, які її втрачають.

Високого розвитку набула така форма міграційного руху населення, як трудова міграція. Для України зараз вона має переважно негативні наслідки. Мігрують, зазвичай, висококваліфіковані спеціалісти, але лише їх невеликий відсоток має гарантоване працевлаштування та відповідні трудові гарантії. Виїжджають закордон також молоді люди без необхідного рівня кваліфікації, які згодні на будь-яку роботу та низьку заробітню плату [22]. Все це має згубний вплив на країну з якої виїжджають та несе найгостріші

проблеми: високий рівень безробіття, зменшення доходів населення, неконтрольований відтік робочої сили за кордон, посилення структурних диспропорцій зайнятості, зменшення якості праці та недостатня мотивація



тощо [20].

Сьогодні на європейському ринку праці Україна служить, як правило, експортером робочої сили. Тимчасова форма міжнародної трудової міграції значно перевищує постійну та існує на ринку праці здебільшого незаконно. Використовують нелегальну робочу силу в більшості випадків малі та середні підприємства, адже, на відміну від великих підприємств, вони не можуть використовувати в широкому масштабі працезбережувальні технології, бо ті є дорогими. Тому уряди Європейських країн використовують різні методи заохочення що посилює міграцію. За результатами нашого соціологічного опитування найпривабливішими країнами для проживання серед населення Романівського краю є Польща – 34%, Німеччина – 12%, Канада – 10%. Замикають п'ятірку Чехія та Словаччина [13].

Згідно проведеного нами опитування, респонденти віком від 18 до 29 років виявляють високу готовність виїхати з країни. Відповідно отримали показники, як змінюються еміграційні установки залежно від віку. І з'ясували, що чим молодша людина, тим частіше вона виявляє бажання виїхати з країни.

Серед молоді 18-25 років показник готовності до еміграції складає 50,4%. Питання звучало так: «Чи готові Ви виїхати закордон на постійне місце проживання?». «Так» відповіла відповідно кожна друга молода людина. У віковій групі 30-39 років цей показник також досить великий - 42%. Людині

старшого покоління важче змінювати звичні умови праці та проживання. Ми спробували з'ясувати, чому молодь більш активно спрямована на те, щоб покинути країну. Молода людина прагне побачити світ і вважає, що десь, у іншій країні все цікавіше. Другою причиною може бути бажання реалізувати себе як фахівця. Питання оптимізації мережі загальноосвітніх навчальних закладів призводить до загострення питання збереження шкіл у сільській місцевості. Адже проживаючи в сільській місцевості, молодь не може передбачити, де здобуватимуть середню освіту їх діти.



Як вже зазначалось, 44% опитаних нами респондентів виявляють бажання покинути країну, хоча 80% - не мають досвіду роботи за кордоном. 30% опитуваних стверджують, що мають можливість для самореалізації у своєму регіоні, 50% вважають, що не мають

можливості для самореалізації та 20% не впевнені, що мають можливості. Молодь більше за інших хоче отримати роботу через високу заробітну плату та через хороші умови праці. Респонденти старшого віку при виборі професії все ж таки беруть до уваги власні здібності. Цікавим є те, що ті, хто лише бажає працювати за кордоном частіше за тих, хто вже там працював, причиною бажання отримати роботу в інших країнах називали рівень зарплати. Натомість ті, хто вже працював за кордоном, частіше вказували як причину кращі умови праці.

## **Висновок до розділу 1**

Міграція населення є безперервним процесом. Основну роль у сучасному міжнародному русі населення відіграє трудова міграція. Масштаби її постійно ростуть, і в цей процес залучені практично всі країни. Міграція має негативні та позитивні наслідки. Позитивним аспектом є обмін досвідом, набуття нових культурних цінностей та світових стратегій. Негативним - відтік кваліфікованих кадрів, високоосвідчених спеціалістів, які не мають змоги реалізувати власний потенціал за гідну зарплату. Згідно проведеного соціологічного опитування населення нашого регіону песимістично налаштоване і більша частина респондентів готова покинути країну у пошуках гідної роботи, кращих умов праці та способів самореалізації.

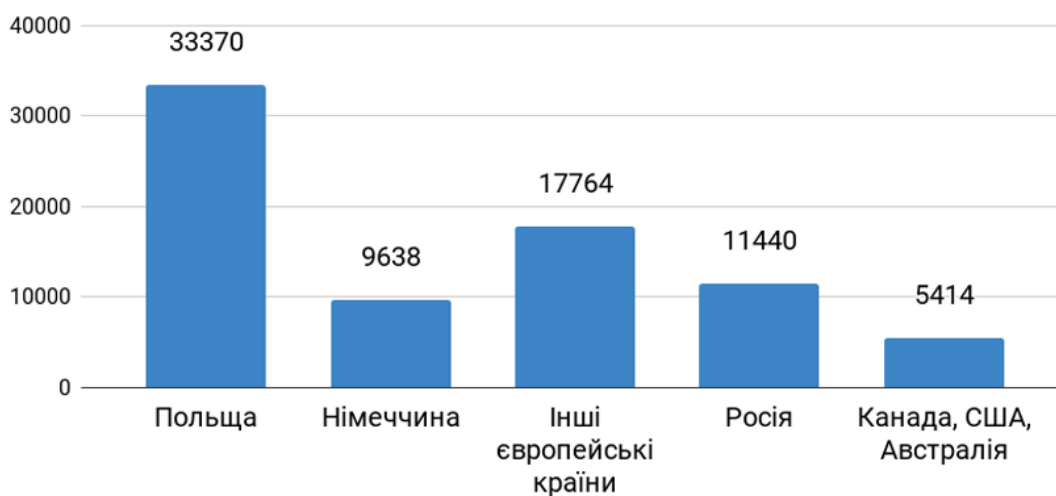
## **РОЗДІЛ II ПРИЧИНИ АКТИВНИХ МІГРАЦІЙНИХ НАСТРОЇВ НАСЕЛЕННЯ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

### **2.1 Міжнародний та національний аспект освітньої міграції**

У Житомирській області є 5 закладів вищої акредитації у яких готують висококваліфікованих фахівців, що задовольняють різноманітні сфери життя країни. Загалом, житомирські вищі пропонують близько сотні напрямків вищої освіти. Проте, кожен дванадцятий студент, за підрахунками аналітичного центру CEDOS, обирає для освіти іншу країну. Найпопулярнішою країною серед українських абітурієнтів залишається Польща. За даними польського Інституту публічних справ, тут навчаються понад 35 тисяч молодих українців. Німеччину обирають переважно студенти, які прагнуть здобути якісну природничу чи технічну освіту. У 2016/2017 навчальному році було 77 424 особи з українським громадянством, які навчались у закордонних університетах. Якщо врахувати, що в українських ЗВО (університети, академії та інститути усіх форм власності) на денних програмах тоді навчалось приблизно 900 тис. українців, то за кордоном навчалось близько 8% від загальної кількості тих, хто вчиться на денних програмах вищої освіти [32].

За даними нашого опитування, дванадцять учасників виявили бажання вчити своїх дітей за кордоном. Найчастіше їдуть до Польщі, Росії, Німеччини, Канади, Чехії, Італії, США, Іспанії, Австрії, Франції, Словаччини. Ці країни отримують понад 90% усіх студентів, які навчаються за кордоном. Загалом протягом останніх дев'яти років кількість зросла більш ніж утричі - з 24 104 до 77 424 осіб [26]. Найбільший приріст забезпечили Польща, Росія, Чехія, Словаччина, Австрія, Італія, Іспанія, Канада та Болгарія (Додаток 2).

## Кількість українських студенток та студентів за кордоном, 2016/2017 рік



### 2.2 Економічний стан регіону як чинник трудової міграції

За різними підходами до типологізації регіонів Житомирська область відноситься до групи низькоурбанізованих областей, а за структурою економіки – з переважанням сфери послуг. У 2010 – 2013 роках за результатами розрахунку ІРЛР, проведеного Державною службою статистики України, Житомирська область постійно посідала 25-те місце в загальноукраїнському рейтингу регіонів [13].

Станом на 1 листопада 2018 р. в Житомирській області, за розрахунками, проживало 1 мільйон 222,6 тисячі осіб. За січень-жовтень 2018 р. кількість населення області зменшилась на 8630 осіб, переважно за рахунок природного скорочення (на 7510 осіб). За рахунок міграційного – на 1120 осіб. За 10 місяців поточного року чисельність населення зросла лише у Житомирському районі – на 386 осіб. За січень-жовтень 2018р. в області народилось 9145 немовлят, з них

4731 хлопчик та 4414 дівчаток. Кількість померлих становила 16655 осіб, тобто на 100 померлих прийшлося 55 живонароджених», - зазначають статистики. Це є важливим фактором для аналізу якості життя регіону[13].

Щодо характеристик рівня добробуту в регіоні і показників однойменного блоку, то слід констатувати збільшення рівня бідності за відносним критерієм (з 29,2% у 2004 році до 39,4% у 2013 році) та певне скорочення частки домогосподарств, які робили заощадження або купували нерухомість (з 15,9% до 14,2%). Тобто, рівень забезпечення громадян є не високим і це впливає на міграційні настрої населення.

Демографічна ситуація в області є дещо гіршою від середньої по Україні, а тому має ризики для майбутнього розвитку, через прискорене старіння населення, особливо у сільських територіях, зміну статевої структури старших груп населення, зменшення кількості осіб працездатного віку у загальній структурі населення. Найскладніша демографічна ситуація залишається у сільських районах. Житомирській області є важливою складовою регіональної економіки та залишається найбільш стабільною галуззю. Головними проблемами цієї галузі є: переважання частки особистих підсобних господарств у виробництві картоплі, овочів, плодів та ягід, молока, мяса та яєць, які є малими за розмірами, мають обмежені матеріально-технічні ресурси, базуються переважно на ручній праці і не можуть використовувати сучасні агротехнології; некерований імпорт тваринницької продукції демпінгує ціни на внутрішньому ринку і в умовах стійкого диспаритету цін на товари і послуги для галузі, є головною з причин скорочення поголів'я; особливо вразливим став малий та середній бізнес у тваринництві, який не готовий до такої конкуренції; низький рівень розвитку інфраструктури в сільській місцевості, що обумовлює низький рівень життя в селі, погіршення демографічної ситуації і вплив працездатного населення в міста; сільськогосподарські виробники, особливо дрібні господарі, мають дуже обмежений доступ до фінансових ресурсів, необхідних для покращення технології ведення землеробства і тваринництва з використанням

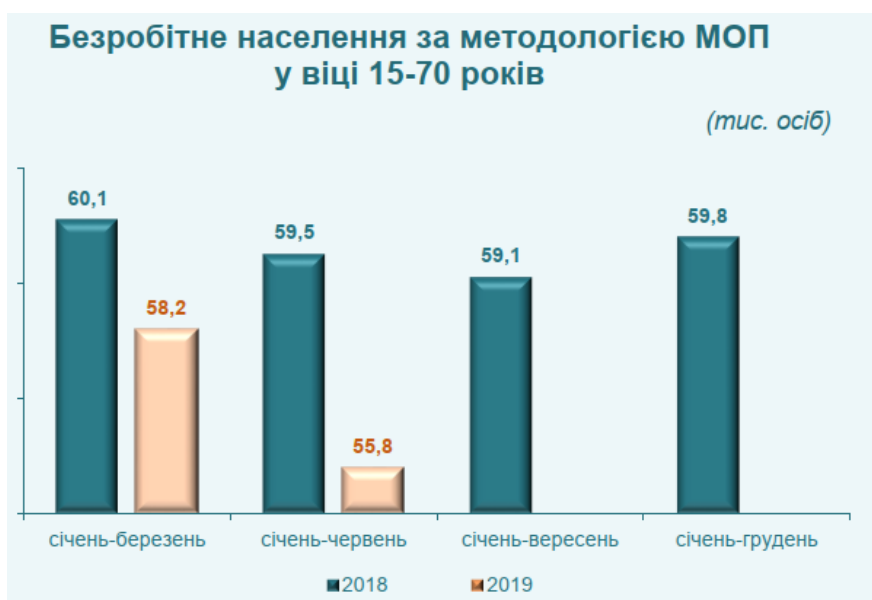


нових й більш продуктивних сортів рослин та порід тварин. Фінансові механізми, які пропонуються комерційними банками для дрібних товаровиробників, без якісної застави і на не вигідних умовах виплати кредиту, через сезонний характер прибутків у більшості своїй недосяжні. Крім того, відсоткові ставки на позики надто високі, щоб бути доступними для виробництва продукції [40].

Розгортання процесів в сфері праці на Житомирщині характеризується суперечливими тенденціями. З одного боку в період 2004-2013 рр. в регіоні зростав рівень зайнятості і у 2004-2011 рр. його рівень був навіть дещо вищий за середній у державі, але у 2012 - 2013 рр. частка зайнятих виявилася дещо нижчою, ніж в середньому по Україні, а саме, у 2013 році 64,2% проти 64,4%. Хоча підвищення безробіття у 2009 році фіксується у переважній більшості регіонів, 2013 році є одним з найвищих в Україні. Державна служба зайнятості повідомляє про 57 % працевлаштованого працездатного населення.



Рівень безробіття по області, хоч у порівнянні і менший ніж у 2018 році [34], все



ж залишається високим.

Нестача доступних фінансових ресурсів є причиною використання застарілих технологій, виробничих потужностей та неякісного дизайну продукції, браку доступу до ринку та низьких прибутків. Позитивні тенденції останніх років у сільськогосподарському виробництві ще не стали поштовхом для вирішення проблем сільських територій. Серед основних з них є: збереження тенденції погіршення кількісних та якісних параметрів демографічних процесів, що пояснюється складними соціальними умовами проживання на селі, низьким рівнем доходів сільського населення, низькою народжуваністю та високою смертністю. За даними статистичного обстеження сільських населених пунктів за станом на 01.01.2014 із 268,6 тис. будинків сільської місцевості 31,2 тис. (11,6%) використовуються сезонно, 24,8 тис. (9,2%) пустують [40, с.71]. Більш оновлених даних не з'ясовано.

### **2.3 Сучасний економічний стан Романівського району**

Щодо Романівського району, згідно статистичних даних станом на 01.09.2018р. наявне населення становило 27725 осіб. За 2018 рік спостерігається природне скорочення населення скорочення на 194 особи. Працездатне населення. За попередніми даними понад 9000 осіб, кількість зайнятих осіб 1,1 тис. та найманих осіб 0,4 тис. Постає питання працевлаштування ішої частини населення. Кількість суб'єктів господарювання на території району (без банків та бюджетних установ) становить за підсумками 2017 року становить 97 одиниць, у загальній кількості яких частка малих підприємств становить 100%, де працює 1,8 тис. зайнятих та 1,7 тис. найманих працівників. Тобто, громадяни намагаються самостійно намагаються фінансово забезпечити себе та свою родину усіма можливими та доступними засобами [19].

Можливості стабільно працевлаштуватися у районі невисокі, адже загальний економічний стан району теж не виглядає перспективним. Пропонуємо короткий огляд основних підприємств.

Романівський склозавод — підприємство, яке потребує інвестицій для повної відбудови і відновлення потужностей виробництва. При повній потужності виробництва, коли діятимуть три скловарні, печі потреба у робітниках складатиме від 800 до 1200 чол.

Биківський склозавод. В минулому виготовляв медичну тару, а з приватизацією підприємства компанією «Артеміда» почав виробляти тару під алкогольні напої. Після зупинки виробництва, власники, відмовились від нього. Першим кроком в знищенні підприємства було продаж акцій робітниками, після чого власник контрольного пакету почав продавати підприємство від найменшої дрібниці. Сьогодні від заводу zostались самі руїни. За часів німецько-радянської війни завод не припиняв виробництво. На сьогодні майже всі господарські приміщення розвалено.

Деревообробної та целюлозно-паперової Романівська меблева фабрика – не працює.

Миропільська паперова фабрика . На сьогоднішній час на підприємстві працює понад 100 робітників. Фабрика є одним з провідних підприємств Романівського району. Основні види діяльності: виробництво паперу, картону та гофрокартону. Продукція збувається в Україні та за кордоном.

Романівський маслозавод у 90-х рр завод став відкритим акціонерним товариством і отримав назву ВАТ "Дзержинський маслозавод". З 2016 року "Еней" стає товариством, створеним з метою участі у формуванні ринку товарів та послуг, здійснення діяльності за напрямками, що відповідають цілям та завданням підприємства.

Романівська хлібопекарня не працює.

За оперативними даними обсяг реалізованої промислової продукції за 2018 рік склав 322,2 млн.грн., що становить 117% до відповідного періоду минулого

року. В тому числі на експорт реалізовано промислової продукції на суму 238,5 млн.грн., що становить 73% від всієї реалізованої продукції.

Нарощення виробництва продукції до відповідного періоду минулого року забезпечено на підприємствах: ТОВ «Вівад-09», ТОВ «Граніт», ТОВ «Екобрикетплюс», ТОВ «Світ каменя», ТОВ «Веснянка».

На підприємстві ТОВ «Вівад-09» розширено асортимент продукції, а саме налагоджено випуск паркету ясенювого та камінних паличок. Загалом на підприємстві працює більш як півтисячі людей. Працівників із Романівки та навколишніх сіл щоденно доставляють шістьма автобусами. Іще у 2016 році компанія «Вівад-09» сплатила 15 мільйонів гривень податків, і впродовж 5 років є бюджетоутворюючим підприємством Романівського району.

Проблема працевлаштування усього іншого населення працездатного віку залишається відкритим.

## **2.4 Соціально-психологічні аспекти міграційних процесів**

У зв'язку з економічними проблемами населення змушене мігрувати. Також важливо зазначити, що причиною міграції є процес «сугестії», зараження міграційними настроями. процес відбувається за допомогою засобів масової інформації та через спілкування з людьми, найчастіше, із близького оточення. Внаслідок складних життєвих чи економічних обставин, люди вбачають міграцію як єдиний засіб задоволення фінансових потреб. Обсягів валютних переказів фізичних осіб в Україну за січень-липень 2019 року зріс на 13,2% – до 106,3 млрд грн, що за офіційним курсом становить 4,2 млрд дол., за даними Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства з посиланням на дані Нацбанку [39].

Трудова міграція має ряд проблем не лише на рівні держави, а й на рівні індивіда. На рівні державі це втрата професійних кадрів, відтік професійних

ресурсів, а також зниження поповнення соціальних та пенсійних фондів, виникає демографічна криза. На індивідуальному рівні міграція містить у собі ряд соціальних та психологічних проблем. Так, під час опитування, родина заробітчан повідомила, що, хоч вони працевлаштовані легально, проте працюють понаднормово. Робочий день може тривати понад дванадцять годин. Умови праці задовільні. Але часу на духовний розвиток та відпочинок дуже обмежений. Так, працюючи тривалий час, працівники спостерігали симптоми хронічної втоми, депресії та інші проблеми зі здоров'ям. Більшість трудових мігрантів працюють за кордоном нелегально, вони стикаються з незахищеністю своїх прав, експлуатацією з боку працедавця, часто неможливістю отримати належну медичну допомогу, неповага до своєї честі і гідності тощо. Усе це разом із сумом за рідним домом, родиною, дітьми може призвести до різного роду психоемоційних порушень [5].

Важливо зазначити, неповноцінність родин мігрантів, які, хоч і формально залишаються повними, реально функціонують як неповні. Як наслідок, такі сім'ї не можуть належно виконувати свої функції, особливо це стосується функції соціалізації дітей. Адже внаслідок відсутності одного, чи, навіть, обох батьків, діти відчують необхідної любові та опіки. За оцінкою різних джерел від 200 тисяч до декількох мільйонів українських дітей мають одного чи обох батьків, що працюють за кордоном. Згідно з результатами нашого соціологічного опитування серед громадян, які перебували за кордоном протягом останніх п'яти років, 64 % опитаних заявили, що вони, виїжджаючи на кордон, залишили вдома дітей віком до 18 років. В 2019 році в селі Гордіївка, проживає 3 неповнолітні дитини, чії батьки перебувають закордоном. Є родина, у якій донька протягом тринадцяти років перебуває під опікою бабусі, а мама практично безперервно перебуває в Італії. Діти заробітчан у бесіді з психологом, зізналися, що завжди важко переживають від'їзд батьків, гостро відчують недостатність уваги з боку батьків, багато часу проводять як їм заманеться: спілкуючись у соціальних мережах, потрапляють у «погані»

компанії, погіршується рівень успішності у школі. Важливішим за все стає зовнішній вигляд та вміння «красиво» жити.

. У дітей мігрантів часто виникають такі проблеми, як соціальна дезорієнтація, тобто невміння орієнтуватися в життєвих ситуаціях, вміння вирішувати проблеми. Також часто виникають труднощі у налагодженні емоційних зв'язків з іншими людьми є результатом позбавленої в дитячому віці належної емоційної підтримки. До цього можна додати хвилювання та неспокій за рідних, намагання самоствердитися.

Внаслідок скрутної економічної ситуації в Житомирській області, відсутності робочих місць міграція постає у свідомості громадян, як інструмент задоволення базових соціально-економічних потреб. 30% опитуваних стверджують, що мають можливість для самореалізації у своєму регіоні, 50% вважають, що не мають можливості для самореалізації.

## **2.5 Адаптація міжнародного досвіду для вирішення проблеми трудової міграції у Житомирській області**

За повідомленням Державної служби зайнятості населення у Житомирській області за минулий рік за кордоном працевлаштовано 727 осіб. Насправді, цифри далекі від реальних, адже уряду не відомо скільки осіб працевлаштувалися самостійно. Точна кількість заробітчан не відома. Кожна інституція наводить приблизні дані [43]. Так в Центрі економічної стратегії кількість заробітчан оцінюють приблизно так само, як і в Інституті демографії: чотири мільйони людей працюють за кордоном загалом, одночасно – близько 2,7 мільйонів. Але реальну кількість закордонних працівників важливо, аби визначити, скільки громадян України, не охоплених пенсійною системою, згодом може претендувати на пенсійні виплати та інші соціальні виплати, що потягне за собою масу проблем у бюджеті України в майбутньому [42].

Житомирська область на протязі останніх 25 років вважається дотаційною та депресивною. Тому важливим та необхідним є залучення та адаптація міжнародного досвіту для поліпшення економічного стану регіону, що призводить до масової трудової міграції населення. Основним фактором є залучення інвестицій. Житомирщина має для цього багато умов:

1. Вигідне географічне положення та розвинені транспортні зв'язки, що також дає змогу переміщати товари через територію сусідньої держави в країни Балтії, Польщу та інші.

2. Близькість до Києва, що дає змогу бути буферною зоною між столицею та Вінницькою, Хмельницькою, Рівненською, Чернівецькою, Тернопільською, Волинською, Івано-Франківською, Львівською та Закарпатською областями.

3. Транзитний потенціал. Проходження через область транспортних коридорів з Заходу на Схід, та з Півночі на Південь. Проходження через область двох трас міжнародного значення: Ковель-Київ та Київ-Чоп, а також чотирьох автодоріг державного значення: Житомир – Чернівці, Житомир – Могилів-Подільський, Житомир – Виступовичі (до кордону із Білорусією), Житомир – Сквиря. Велика мережа залізничних шляхів. Наявність чотирьох великих вузлових станцій: Коростень, Бердичів, Новоград-Волинський, Житомир.

4. Природні ресурси. Північна та середня частина області мають значні запаси лісового фонду. Південна частина області має сільськогосподарські землі високої бальності, чорноземи. Великі поклади корисних копалин: ільменіт (титанова руда), граніти, лабрадорит, габро, пісок, кварц, торф, буре вугілля, мрамур, каолін, вогнетривкі глини, топази, берили, бурштин, пірити. Присутні також рідкісноземельні елементи — ванадій, скандій, гафній, торій, які користуються значним попитом на світовому ринку. Є перспективні геологічні розробки з пошуку нафти та газу, також на Житомирщині знаходиться значна частина Українського Кристалічного Щита, що дає нам зрозуміти райдужні майбутні перспективи геологічної розвідки. Добре забезпечення області водними ресурсами.

5. Людський потенціал. Розвинута система професійної освіти, високий освітній рівень трудових ресурсів [40].

Головним завданням для інвестицій є створення підприємств – продукція, яких є кінцевою ланкою виробничого ланцюга.

Тобто, для підвищення фінансової самодостатності області потрібно раціонально використовувати наявні ресурси; збільшити надходження в бюджет держави й області шляхом допомоги існуючим підприємствам та стимулювання відкриття нових підприємств, боротьба з корупцією та створення сприятливих умов для підприємницької діяльності [40].

Звісно, міграція - це проблема не лише держави, а й кожного з нас. Адже, ми вважаємо, що кожен громадянин має зробити усе можливе, щоб підняти країну на новий рівень.

## **Висновок до розділу 2.**

Найбільше охочих виїхати за кордон серед осіб, які шукають роботу, студентів . Втім, і серед тих, хто перебуває на пенсії, 3% опитаних розглядають можливість переїзду закордон.

Отже, серед основних причин трудової міграції серед населення Житомирської області, можна виділити наступні:

1. Високий рівень безробіття, який зростає у зв'язку із зменшенням кількості підприємств

2. Низький рівень заробітної плати та важкі умови праці

3. Незатребуваність фаху на батьківщині

4. Зникнення деяких галузей виробництва або значне їх скорочення

5. Економічна нерозвиненість регіону або не повна їх переорієнтація на ринкову економіку . Проте, Житомирська область має потужний потенціал відновлення економіки: природні та людські ресурси, транспортне сполучення, вигідне географічне положення. Негативним суспільним явищем є діти



заробітчан. Психологи та соціальні робітники давно намагаються звернути увагу суспільства на проблеми дітей, чиї батьки довгий час перебувають за кордоном.

## ВИСНОВОК

Соціологія – інтегративна наука, яка дає змогу різнобічно проаналізувати сучасні явища суспільства . Актуальним, яке досліджують науковці у світі та в Україні зокрема, є питання трудової міграції населення. Трудова міграція – це складний процес, на який впливають як внутрішні психологічні чинники його учасників так і зовнішні соціально-психологічні чинники. Міграція – це складна система, яка потребує комплексного вивчення.

Число трудових мігрантів невпинно зростає. Відбувається масовий відтік кваліфікованої робочої сили після набуття чинності безвізом з ЄС. Для простих людей це дає можливість отримувати вищі зарплати, але негативно відображається на економіці країни, демографічній та соціальній сферах.

Фахівці зазначають, що глобальна міграція як і міжнародні торгівля, завжди були невід'ємними явищами людської історії, і, попри можливі негативні наслідки масової та нелегальної міграції, багато країн отримують користь від притоку людських ресурсів і зацікавлені у недорогій робочій силі. Користь від міграції можуть отримувати і країни-«донори» за умови правильної державної міграційної політики.

Держава має спрямувати політику на те щоб перехід зовнішньої трудової міграції не переходила у постійну форму, бо це негативно впливатиме на динаміку чисельності та складу населення та зменшення робочої сили в Україні. Грошові перекази від зовнішніх трудових мігрантів є джерелом добробуту їхніх домогосподарств та важливим чинником економічного розвитку регіонів.

Ураховуючи полегшення виїзду та працевлаштування в іншій країні, значне погіршення можливостей зайнятості та заробітків в Житомирській області та в країні загалом, не варто очікувати зменшення інтенсивності зовнішніх трудових міграцій у найближчому майбутньому. В цих умовах українській державі необхідно намагатися максимально використати трудову міграцію в інтересах розвитку суспільства і мінімізувати її можливі негативні наслідки. На найближчі роки основна мета держави полягає у забезпеченні підтримки

зв'язків трудових мігрантів з Україною, поліпшення умов для розвитку бізнесу та підприємництва, підтримка та створення гідних умов праці в країні та стимулювання грошових переказів із закордонною. З поліпшенням ситуації в Україні політика стосовно зовнішньої трудової міграції повинна бути поступово переорієнтована на першочергове сприяння поверненню тих мігрантів, які готові або за певних умов можуть виявити готовність до повернення. Житомирська область має великий потенціал для розвитку економіки, адже без правильної інвестиційної політики економічний та демографічний стан регіону значно погіршиться.

## СПИСОК ВИКОРИСТАКНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абзалова Л. Ф. Правовые аспекты иммиграционной политики в странах Европейского Союза / Четвертые Валентеевские чтения : Сборник докладов (Книга 2) / Ред. В. В. Елизаров, В. Н. Архангельский. Москва: МАКС – Пресс, 2005. 266 с.
2. Абетка трудового мігранта // Всеукраїнська асоціація компаній з міжнародного працевлаштування, 2016. 13 с. URL: <http://ampua.org/wpcontent/uploads/Abetka2016.pdf>
3. Бараник З. П., Романенко І. О. Інтелектуальна міграція як об'єкт статистичного дослідження // Ефективна економіка. Дніпро: Дніпровський державний аграрно-економічний університет, 2014. № 6. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3096>
4. Бахчеванова Н. В. Міжнародна міграція робочої сили в умовах глобалізації // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики, 2011. Харків: Університет банківської справи. Том 2, № 11. 9 с.
5. Бербенець О. В. Основні тенденції та наслідки міжнародної трудової міграції // Агросвіт, 2015. № 15. С. 26–29.
6. Білокудря А. В. Проблеми зайнятості та відтворення робочої сили в Україні // Управління розвитком, 2013. № 14 (154). С. 42–45.
7. Білоцерківець В. В., Завгородня О. О., Лебедева В. К. та ін. Міжнародна економіка. Підручник./ За ред. А. О. Задой, В. М. Тарасевича. К.: Центр учбової літератури, 2012. 416 с.
8. Бондырева С. К., Колесов Д. В. Миграция (сущность и явления). 2-е изд. Москва: изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: изд-во НПО «МОДЭК», 2007. 296 с.
9. Бортник Н. П. Вплив глобалізації на формування міграційних потоків // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція, 2013. Т. 1. № 6–1. С. 142–144. 96

10. Бублій М. П. Фактори міграції робочої сили та особливості її статистичного обліку // Державне будівництво. Харків: Харківський регіональний інститут державного управління, 2008. № 1. 13 с.
11. Булавинець В. М. Доходи трудових мігрантів як важливе джерело доходів домогосподарств // Інвестиції: практика та досвід, 2015. № 10. С. 54–56.
12. Бурак В. Переваги і недоліки Закону України «Про зовнішню трудову міграцію» / Политические известия в Украине, 2016. URL: <http://izvestia.kiev.ua/blog/show/83956>
13. Волоско Я. О. Міжнародна трудова міграція населення: причини виникнення та наслідки для економіки // Львів: Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки, 2015. № 824. С. 21–26.
14. Герасименко Г. В., Позняк О. В. Гендерні аспекти трудових міграцій населення України // Демографія та соціальна економіка, 2006. № 1. С. 46–54.
15. Гришкін В. О., Сімахова А. О., Перекопська Ю. С. Аналіз впливу глобалізації на зайнятість населення в Україні // Проблеми економіки, 2016. № 3. С. 40–45.
16. Даннетт К. Відтік мізків з України може принести їй несподівані «бонуси» // VoxUkraine, 2015. URL: [https://gazeta.ua/articles/dunnett/\\_vidtik-mizkivz-ukrayini-mozhe-prinesti-yij-nespodivani-bonusi/625184](https://gazeta.ua/articles/dunnett/_vidtik-mizkivz-ukrayini-mozhe-prinesti-yij-nespodivani-bonusi/625184)
17. Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 № 55-12 / Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1990. № 31. ст. 429. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-12>
18. Динаміка міграційних настроїв Українців / Соціологічна група «Рейтинг», 2017. 60 с.
19. Державна служба статистики України. Демографічна та соціальна статистика. Населення та міграція [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.zt.ukrstat.gov.ua/>.

20. Дмитрук Б. П., Светлова Н. М. Світові міграційні процеси: мотивація, види й наслідки для країн виїзду та приймаючих країн // Вісник східноєвропейського університету економіки і менеджменту, 2016. С. 18–27. 97
21. Доклад о развитии человека 2009. Преодолевая барьеры: человеческая мобильность и развитие/ ПРОООН. Москва: Весь Мир, 2009. С. 33.
22. Дронь Є. В., Заньковська В. Г. Трудова міграція в Україні: тенденції та наслідки // Буковинський університет. 7 с. URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://zbirnuk.bukuniver.edu.ua/issue\\_articles/38.pdf](http://zbirnuk.bukuniver.edu.ua/issue_articles/38.pdf)
23. Економічна активність населення: статистичні таблиці та графічні матеріали // Державна служба зайнятості. URL: <http://old.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=350793>
24. Експорт-імпорт послуг за країнами світу // Державна служба статистики України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/zd/eip\\_kv/eip\\_kv\\_u/arh\\_eip2007\\_u.html](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/zd/eip_kv/eip_kv_u/arh_eip2007_u.html)
25. Експорт-імпорт товарів за країнами світу // Державна служба статистики України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/zd/eit\\_zk/arh\\_eit\\_zk\\_u.html](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/zd/eit_zk/arh_eit_zk_u.html)
26. Жураковська Л. А. Тенденції освітньої міграції в контексті глобалізації економічного розвитку // Демографія та соціальна економіка. Київ: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2014. № 1 (21). С. 233–242.
27. Зареєстрована трудова міграція. Аналітика // Державна служба зайнятості, 2017. URL: [https://www.dcz.gov.ua/sites/default/files/infofiles/analitika\\_0.doc](https://www.dcz.gov.ua/sites/default/files/infofiles/analitika_0.doc)
28. Зареєстроване безробіття // Державна служба статистики України. URL: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/rp/sz\\_br/sz\\_br\\_u/arh\\_zb\\_u.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/rp/sz_br/sz_br_u/arh_zb_u.htm)
29. Кислицина О. Концепція регулювання міжнародної трудової міграції України в умовах глобалізації // Культура народів Причорномор'я, 2011. № 197. С. 62–66.
30. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р.

- (колектив авторів) / за ред. чл.-кор. НАНУ, д.е.н., проф. Е.М. Лібанової. К.: Український центр соціальних реформ, 2006. 138 с.
31. Конституція України / Верховна Рада України; Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> 98
32. Історія зародження та розвитку соціології [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://studfile.net/preview/5198214/page:2/>.
33. І. М. Лесік. Соціологія. Курс лекцій [Електронний ресурс] / М. Лесік І. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <http://dspace.mnau.edu.ua/jspui/handle/123456789/2652>
34. Міжнародна організація з міграції: MOM в Україні. URL: <http://iom.org.ua/ua/mom-v-ukrayini>
35. Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи : монографія / НАН України; ін-т демографії та соціальних досліджень ; О.В. Позняк (наук. ред). Умань : СПД Сочінський, 2007. 276 с.
36. Міграція в Україні: факти і цифри / За ред. Малиновської О. // Київ: Міжнародна організація з міграції, 2016. 32 с.
37. Міграція як чинник розвитку в Україні. Дослідження та діалог щодо політики у сфері міграції і грошових переказів в Україні // Міжнародна організація з міграції (МОМ), Представництво в Україні. Київ, 2016. 116 с.
38. Населення України. Трудова еміграція в Україні / ред. рада: Е. М. Лібанова, О. В. Позняк, О. А. Малиновська. Київ: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. 233 с.
39. Огляд приватних грошових переказів в Україну в 2017 році // Національний банк України. Департамент статистики та звітності, управління статистики зовнішнього сектору, 2017. 3 с. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=19208358>
40. С Т Р А Т Е Г І Я розвитку Житомирської області на період до 2020 року [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://economy-zt.gov.ua/files/Strateg/strategia2020.pdf>.

41. Соціологія наука про суспільство [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: [http://lcbclan.ru/sociologiya/sociologiya\\_-\\_nauka\\_pro\\_obshhestvo.html](http://lcbclan.ru/sociologiya/sociologiya_-_nauka_pro_obshhestvo.html).
42. Українські спеціалісти їдуть з країни, щоби (не) повернутися // DW, 2017.  
URL: <http://www.dw.com/uk/українські-спеціалісти-їдуть-з-країни-щоби-неповернутися/a-37739524>
83. Українців масово обманюють з роботою за кордоном // Сьогодні, 2016. URL: <https://ukr.segodnya.ua/economics/enews/ukraincev-massovo-obmanuvayut-srabortoy-za-granicey-763597.html>
43. Сірий Є. В. Соціологія: загальна теорія та методологія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії : навчальний посібник / Є. В. Сірий ; МОНУ. – Вид. 3-є, виправл. та доп. – Київ : Атіка, 2009. – 492 с.
43. Ясинчук Л. Відтік мізків з України набирає сили // Експрес Online, 2018.  
URL: <http://expres.ua/main/2018/01/27/281999-vidtik-mizkiv-ukrayiny-nabyraye-syly>



## Додаток 1

### Зразок опитувальника

№	Запитання.	Відповідь.			
1	Вкажіть будь ласка, Вашу стать (підкресліть):	а) <b>чол.</b>		б) <b>жін.</b>	
2.	Вкажіть, будь ласка ваш вік у роках:	≤18	19- 30	31- 40	≥45
3.	Яка людська якість Вам подобається в інших найбільше?				
4.	У якій країні хотіли б проживати та працювати?				
5.	Чи є справи, які Ви не зреалізували і про які шкодуєте?				
6.	Чи маєте Ви досвід праці закордоном?	<b>Так</b>	<b>Ні</b>	<b>Можливо</b>	
7.	Що найбільше впливає на вибір професії?	<b>а) Умови праці</b>	<b>б) Власні здібності</b>	<b>в) Заробітна плата</b>	
8.	Чи готові ви виїхати з України закордон ?	<b>Так, готовий</b>	<b>Ні</b>	<b>Можливо</b>	
9.	Чи хотіли б ви щоб Ви чи Ваші діти навчалися закордоном?				
10.	Як Ви оцінюєте економічний стан в Україні?	<b>а) Добрий</b>	<b>б) Задовільний</b>	<b>в) Незадовільний</b>	
11.	Чи готові Ви долучитись до вирішення екологічних проблем в Україні?	<b>Так</b>	<b>Ні</b>	<b>Можливо</b>	
12.	Чи задоволенні Ви вибором своєї професії?	<b>Так</b>	<b>Ні</b>	<b>Можливо</b>	
13.	Чи будете Ви працювати на роботі, яка	<b>Так</b>	<b>Ні</b>	<b>Можливо</b>	

	вам не подобається,але за яку гарно платять?			
14.	Чи маєте Ви можливості для самореалізації у своєму регіоні?	так	ні	Не впевнений
15.	Чи цікавитеь Ви подіями, які відбуваються в Україні?	<b>Так</b>	<b>Ні</b>	<b>Можливо</b>
16.	Ви вважаєте себе щасливою людиною?	<b>Так</b>	<b>Ні</b>	<b>Можливо</b>

## Додаток 2

Кількість українського студентства за кордоном у 2016/2017 навчальному році

Польща	33370	Білорусь	283
Росія	11440	Латвія	242
Німеччина	9638	Естонія	292
Канада	3425	Бельгія (Фландрія)	182
Чехія	2471	Бельгія (Валлонія)*	36
Італія	2536	Норвегія	205
США	1817	Фінляндія	175
Іспанія	1762	Австралія	172
Австрія	1625	Нідерланди	149
Франція*	1348	Швеція	131
Словаччина	1169	Молдова	117
Угорщина	838	Кіпр	105
Великобританія	770	Словенія	72
Болгарія	669	Азербайджан	32
Туреччина	506	Грузія	40
Литва	377	Ірландія	26
Румунія	327	Хорватія	44
Португалія	369	Сербія	20
Швейцарія	349	Південна Корея	40
Греція*	285		

\*дані за 2015/2016 навчальний рік

### Додаток 3

Кількість студентів-українців за кордоном

	2008-2009	2009-2010	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013-2014	2014-2015
Росія	4236	4055	4919	4644	4737	6029	9365
Польща	2831	3499	4879	6321	9620	14951	22833
Німеччина	8557	8818	8830	8929	9044	9212	9379
Канада	715	916	1053	1203	1611	2053	2536
Італія	800	1043	1314	1556	1727	1894	2200
Чехія	913	1249	1336	1477	1584	1772	2015
США	1716	1727	1583	1535	1490	1464	1551
Іспанія	558	641	840	1114	1323	1418	1545
Австрія	727	905	990	1142	1265	1279	1460
Франція	1349	1388	1447	1482	1282	1320	1332
Угорщина	829	896	862	763	803	807	1003
Великобританія	385	450	505	615	710	835	835
Болгарія	275	296	333	367	411	463	519
Швейцарія	292	318	336	358	371	397	423
Туреччина	209	198	208	232	282	360	429
Словаччина	71	84	98	109	128	176	389
Греція	196	234	294	307	316	326	
Литва	97	108	111	126	232	170	236
Білорусь	186	182	196	181	169	167	220
Латвія	61	259	214	183	188	233	196
Бельгія	109	114	156	161	194	206	194
Фінляндія	114	123	145	180	178	125	166
Молдова	271	235	202	157	165	164	160